

WAGNER

EEN HOORCOLLEGE OVER
ZIJN LEVEN EN WERK

Door Leo Samama

Inhoudsopgave

College 1

H1. Inleiding	4
H2. Waar kennen wij Wagner van?	4
H3. Wagner uit citaten	4

College 2

H4. Het stormachtige jaren van Wagner (1813-1860)	4
H5. De grote successen (1860-1883)	5
H6. Wagners gedachtegoed	5

College 3

H7. Inleiding tot Wagners componeren	6
H8. Wagners compositorische techniek	6
	6

College 4

H9. <i>Das Liebesverbot</i> , <i>Rienzi</i> en <i>Der fliegende Holländer</i>	6
H10. <i>Tannhäuser</i> en <i>Lohengrin</i>	7

College 5

H11. <i>Tristan und Isolde</i> en <i>Die Meistersinger</i>	7
H12. <i>Parsifal</i>	8

College 6

H13. <i>Der Ring des Nibelungen</i>	9
-------------------------------------	---

Een selectie citaten over Wagner	10
Een selectie citaten over Wagner	12
Gebruikte muziekfragmenten	14
Literatuurlijst	16
Lijst met belangrijkste composities	17

LEO SAMAMA

Leo Samama studeerde muziekwetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Bij Rudolf Escher studeerde hij enkele jaren het vak compositie. Van 1977 tot 1991 was hij docent aan de conservatoria van Utrecht en Den Haag en de Rijksuniversiteit Utrecht. Tevens werkte hij als recensent bij De Volkskrant en schreef hij voor NRC/Handelsblad, de Haagse Post en Luister. Hij was artistiek coördinator van het Residentie Orkest en directeur van het Nederlands Kamerkoor.

Samama heeft vele boeken, artikelen en composities geschreven. Van hem verschenen eerder de hoorcolleges *Mozart*, *Beethoven*, *Stravinsky*, *Mahler*, *Debussy*, *Schubert*, *Monteverdi*, *Klinkende geschiedenis* en *De taal van muziek*. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muzikleven is hij in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

STUDIUM GENERALE UNIVERSITEIT LEIDEN

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Studium Generale Universiteit Leiden.

Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op:

<http://www.studiumgenerale.leidenuniv.nl>

RICHARD WAGNER (1813-1883)

Cosima en Richard Wagner, 1872

Synopsis van het hoorcollege WAGNER

H1. Inleiding

In 2013 werd het tweede eeuwfeest van de geboorte van Richard Wagner gevierd. Zijn grote opera's behoren tot de top van de westerse cultuur. Tot op de dag van vandaag houden zowel de werken als de geschriften van Wagner ons bezig. Deels door wat Wagner zelf schreef en meende, deels door hoe anderen op zijn muziek en geschriften gereageerd hebben, en deels door het gebruik en niet zelden ook misbruik dat van Wagners oeuvre is gemaakt. Maar ook de persoon Wagner, zijn doen en laten als mens, is regelmatig nog onderwerp van discussie. Kortom, de persoon Wagner en zijn werken zijn nog steeds controversieel.

H2. Waar kennen wij Wagner van?

Wagner heeft een aantal werken geschreven die zeer algemeen bekend zijn. Zo behoren de bruiloftsmars uit de *Lohengrin*, de treurmars uit de *Götterdämmerung*, het voorspel van *Tristan und Isolde*, maar ook het lied van de pelgrims uit de *Tannhäuser* of de *Siegfried Idyll* inmiddels tot een deel van ons collectieve geheugen en roepen bij velen een o-ja gevoel op.

H3. Wagner uit citaten

Er is sedert meer dan anderhalve eeuw zeer veel over Wagner en zijn oeuvre geschreven. De uiteenlopende reacties geven een beeld van de invloed die hij heeft uitgeoefend, zowel bij aanhangers, liefhebbers, discipelen en apostelen van zijn kunst, als bij tegenstanders. En de tegenstelling tussen die twee groepen ontstond al snel na zijn eerste successen in Frankrijk en Duitsland. De bekendste uitspraken zijn allereerst van de filosoof Friedrich Nietzsche, die eerst als aanhanger en verdediger schreef, maar zich later ook tegen Wagner keerde. Zo schreef hij *Der Fall Wagner* (1888): “Ach, die oude tovenaars! Wat heeft hij ons wijsgemaakt! Het eerste wat zijn kunst ons aanreikt is een vergrootglas: men kijkt daardoor en vertrouwt zijn ogen niet - alles wordt groot, zelfs Wagner wordt groot...” Een selectie uitspraken staat verderop in dit document.

H4. De stormachtige jaren van Wagner (1813-1860)

Wilhelm Richard Wagner wordt op 22 mei 1813 in Leipzig geboren als jongste van negen kinderen van Carl Friedrich Wagner (1770-1813) en Johanna Rosine Pätz (1774-1848). Zijn moeder hertrouwt in 1814 met huisvriend Ludwig Geyer (1779-1821). Richard Wagner heet tot zijn veertiende levensjaar Richard Geyer. Hij gaat naar de Kreuzschule in Dresden, en later naar de Nikolaischule en de Thomasschule in Leipzig, waar hij uitgebreid muziekonderwijs krijgt. Alstienerschijft hij zijn eerste toneelteksten en wilde deze op muziek zetten. In 1830 wordt zijn *Paukenschlag-Ouverture* uitgevoerd, twee jaar later volgen enkele orkestouvertures en de *Symfonie in C*.

In 1833 begint Wagner aan een professionele loopbaan als componist en dirigent. Hij werkt in Würzburg, Magdeburg, Königsberg en Riga. Hij trouwt met de actrice Wilhelmina Planer (1809-66). Het huwelijk blijft kinderloos en Minna en Richard groeien steeds verder uit elkaar. Geplaagd door aanhoudende schulden vlucht Wagner in 1839 naar Londen. In 1842 komen de Wagners in Parijs aan. Datzelfde jaar wordt in Dresden *Rienzi* op voorspraak van Giacomo Meyerbeer en met veel succes opgevoerd. Een jaar later wordt Wagner kapelmeester aan het hof in Dresden. Daar wordt hij steeds meer gegrepen door de revolutionaire sfeer, die in 1848 en 1849 in grote delen van Europa tot tal van opstanden heeft geleid tegen de heersende adellijke klassen. Wagner betuigt zich nu ook als politiek schrijver en redenaar. Nadat de opstanden bedwongen zijn, wordt hij verbannen. Tot 1860 verblijft hij in voornamelijk Zürich, Londen en Parijs, financieel gesteund door onder meer Franz Liszt vanuit Weimar en Otto Wesendonck in Zürich. Een affaire met de vrouw van Wesendonck leidt niet alleen tot de opera *Tristan und Isolde* maar tot Wagners vertrek uit Zürich. In 1860 mag hij weer op Duitse grond terugkeren.

H5. De grote successen (1860-1883)

Inmiddels heeft Wagner gaandeweg meer succes met zijn opera's. *Rienzi*, *Der fliegende Holländer*, *Tannhäuser* en *Lohengrin* worden tot in de Verenigde Staten uitgevoerd. Toch kan hij bij gebrek aan auteursrechten zich niet met deze successen onderhouden en klopt Wagner in 1863 in München bij de jonge vorst Ludwig II van Beieren aan. Deze neemt al Wagners schulden over en besluit hem als adviseur een ruim jaargeld te betalen.

In München worden in deze jaren de opera's van Wagner door Hans von Bülow gedirigeerd; deze is gehuwd met Cosima Liszt (1837-1930), een dochter van de pianist. Cosima wordt hals over kop verliefd op Wagner en trekt met haar kinderen bij hem in. In 1865 wordt dochter Isolde Wagner geboren, in 1867 Eva Wagner, in 1869 Siegfried. In 1870 trouwen Cosima en Richard Wagner.

Wagners faam verbeidt zich snel. Hij werkt na de successen van *Tristan und Isolde* en *Die Meistersinger von Nürnberg* aan de voltooiing van de omvangrijke Ringcyclus. In 1871 besluiten Cosima en Richard tot een aankoop van een woning (Wahnfried) in Bayreuth en de bouw van een theater speciaal voor Wagners Ringcyclus. Hoewel de stad Bayreuth zeer ter wille is, moet tenslotte de koning weer bijspringen om een en ander mogelijk te maken. In 1876 wordt het nieuwe Festspielhaus geopend met de eerste integrale uitvoering van *Der Ring des Nibelungen*.

Door de grote financiële tekorten kan pas in 1882 een tweede festival plaats vinden en pas in 1896 weer een complete Ring. Intussen componeert Wagner zijn laatste opera, *Parsifal*. Na de premièrecyclus in Bayreuth vertrekken de Wagners naar Venetië, waar Wagners op 13 februari 1883 aan een hartaanval overlijdt.

H6. Wagners gedachtegoed

Wagner heeft zich als schrijver en denker met de meest uiteenlopende zaken bezig gehouden. Van politiek tot geschiedenis, van literatuur tot muziektheorie en muziekkritiek, van filosofie tot volkenkunde en godsdienst. De kern van zijn gedachten is het beste samen te vatten als een zoektocht naar een zuiver Duitse cultuur als enige rechtmatige erfgenaam van zowel de antieke cultuur als de christelijke. In de eerste schetsen voor de Ring heeft hij zelfs Siegfried op een lijn gebracht met Christus.

“Door het meest intieme begrip voor de antieken is de Duitse geest in staat het zuiver-menselijke zelf opnieuw in zijn oorspronkelijke vrijheid na te maken, en dan, wel te verstaan, niet door het gebruik van de antieke vorm van een bepaald onderwerp, maar door aan de toepassing van een antieke opvatting van de wereld de noodzakelijke nieuwe vorm zelf te verschaffen.” (Was ist deutsch, 1865)

In *Oper und Drama* (1851; r.1868) verbindt hij hieraan tevens de Duitse taal: *“We moeten de spraak herkennen als de onmisbare basis van een volmaakte kunstzinnige uitdrukking [...] Alleen de Duitser beschikt over een taal waarvan het dagelijkse gebruik nog steeds overduidelijk verbonden is aan de eigen wortels. [...] Van alle moderne opera dialecten is uitsluitend het Duits geschikt om de Uitdrukking van Kunst opnieuw tot leven te brengen [...]*”

Taal en muziek zijn echter nauw aan elkaar verbonden: *“De taal van tonen is de alfa en omega van de taal van woorden, zoals het gevoel de alfa en omega is van het verstand, de mythe de alfa en omega van de geschiedenis, en de lyriek de alfa en omega is van de dichtkunst.”* Oper und Drama (1851; r.1868)

Elke onzuiverheid van de Duitse geest en de Duitse cultuur moet in Wagners ogen (en met hem tal van denkers en politici sinds Fichte en Hegel) vermeden worden. En in zijn ogen, en die van een groot deel van de negentiende-eeuwse aristocratie en bourgeoisie, waren de joden de grote veranderaars en dus gevaarlijk.

H7. Inleiding tot Wagners componeren

Samenvatting van de eerste twee colleges, en tevens enkele nadere punten met betrekking Wagners plaats in het muziekleven van de 19e eeuw, zijn controversiële gedachtengoed, zijn politieke stellingname, zijn concept van muziek, taal, de Duitse cultuur, en zijn brede kennis zoals geëtaleerd in vele geschriften.

Als componist komt Wagner, evenmin als elke andere componist, 'zomaar' uit de lucht vallen. Zijn muzikale voorvaders zijn duidelijk aan te wijzen, zowel binnen het door hem gekozen vak als componist van opera's, als in meer bredere zin als denker over muziek en cultuur. Als belangrijkste componist moet allereerst Beethoven genoemd worden, en dan vooral de Beethoven van de *Negende symfonie* (met koor), de componist van nadrukkelijk verheven en verheffende muziek.

Daarnaast waren de opera's van Carl Maria von Weber en Heinrich Marschner zonder meer belangrijke voorbeelden voor de jonge Wagner. Maar ook Mendelssohn en Berlioz zijn wezenlijke figuren voor de ontwikkeling van de jonge Wagner. Zij prikkelen zijn hang naar sprookjes en magie. In Parijs kwamen daar Giacomo Meyerbeer en Fromental Halévy bij. Zij ontwikkelden in navolging van Chubini en Spontini en naast Rossini het genre van de Grand Opéra, dat Wagner in *Rienzi* toepast.

H8. Wagners compositorische techniek

Wagner heeft op tal van punten bijgedragen aan de ontwikkeling van het genre opera. Hij heeft het verband tussen muziek en tekst strakker gelegd door het onderscheid tussen recitatieven en aria's uiteindelijk geheel op te heffen. Hij heeft ook het verband tussen woord en klank hechter gemaakt, door de gezongen woorden te voorzien van muzikale karakters, maar ook door het karakter van de tekst te verbinden aan toongeslachten en tenslotte door de tekst op verschillende niveaus te verbinden aan zogenaamde Gefühl-Momente (later ook wel Leitmotive genoemd).

Deze Gefühl-Momente zijn melodieën, motieven, ritmes of samenklanken die voor een gevoel, ding of abstractie staan. Zij kunnen als een extra laag in de muziek, als tegenstem voor wat gezongen wordt, begrepen worden. Maar zij kunnen ook uitleg geven aan de gezongen woorden. Menige partituur van Wagner kan als een regieboek gelezen worden. De muziek geeft aan wat op het niveau van de handeling bedoeld wordt.

Wagner heeft ook geprobeerd de constructie muziek en van taal aan elkaar te verbinden, bijvoorbeeld door het gebruik van stafrijm in zijn libretti en een muzikale analogie daarvan in de muziek. Vervolgens heeft hij de mogelijkheden van het orkest enorm gedifferentieerd, met name door het karakter van wat gezongen wordt te verbinden aan het karakter van de daar voorgeschreven instrumenten. Tenslotte heeft hij een operazaal laten bouwen waarin het orkest onzichtbaar is, en waarin de klankverhouding tussen orkest en vocalisten optimaal benut wordt.

H9. *Das Liebesverbot*, *Rienzi* en *Der fliegende Holländer*

Afgezien van vele onvoltooide projecten en enkele minder geslaagde jeugdwerken, heeft Wagner uiteindelijk elf grote en succesvolle opera's geschreven. Daarnaast enkele jeugdige orkestwerken en de unieke *Siegfried Idyll*, een aantal overwegend charmante Franse liederen, de *Wesendonck-liederen*, en een paar koorwerken. In de vroege opera *Das Liebesverbot* herkennen vooral de wereld van de vroeg negentiende-eeuwse komische opera, met een vleugje exotiek en vele gemakkelijke melodieën.

Hoe anders is daarna *Rienzi*, Wagners eerste grote en wereldwijde succes: een heuse Grand Opéra met vele solisten, grootse koren, massa-scènes als decor voor een historisch verhaal over Cola di Rienzi, een veertiende-eeuwse volksheld. Ondanks het succes van *Rienzi*, is deze opera uiteindelijk in de eerste helft van de vorige eeuw van het toneel verdwenen.

Der fliegende Holländer daarentegen is nog steeds een geliefde opera, met dramatische scènes, maar vooral een briljante orkestratie en aria's die tot de verbeelding spreken. Het libretto is ontleend aan een van de

verhalen uit *Aus den Memoiren des Herren Schnabelowopski* van Heinrich Heine. Naast de Hollander, Senta, Dalnd en Erik, is de werkelijke hoofdrol weggelegd voor de rollende golven van de zee en het spookschip van de Hollander.

H11. *Tannhäuser* en *Lohengrin*

De *Tannhäuser* is eveneens geïnspireerd door een tekst van Heine, ditmaal de novelle *Elementargeister*, waarin een ridder Tannhäuser voorkomt die zich als goed Christen aan Satans listen moet ontrukken. E.T.A. Hoffmann en Ludwig Tieck hebben zich eveneens met het verhaal van Tannhäuser bezig gehouden, terwijl Wagner zelf ook de nodige research heeft gedaan naar middeleeuwse verhalen over deze figuur. De kern van het verhaal wordt in de ouverture en de daaropvolgende Venusbergmuziek, een voor die dagen ongekend sensueel ballet, dat speciaal voor Parijs was geschreven, direct aangereikt: de erotiek van Venus tegenover een ingetogen en statig pelgrimslied. Maar ook de heidense Venus tegenover de christelijke Maria (hier vertegenwoordigd door de maagd Elisabeth).

Met *Lohengrin* schreef Wagner de eerste grotendeels doorgecomponeerde opera. De afzonderlijke nummers zijn tot een minimum gereduceerd. Menigmaal horen we hier de doorlopende melodieën, die noch aria noch recitatief zijn, maar aanhoudend gezang vertegenwoordigen zoals taal in een toneelstuk. Liefde, trouw, jaloezie en haat worden omringd door de mystiek van Lohengrin zelf en zijn onbekende afkomst.

Het verhaal betreft opnieuw een middeleeuwse ridder, Lohengrin, die varend op een zwaan Elsa van Brabant te hulp schiet wanneer deze van Koning Hendrik de Vogelaar een conflict met haar tegenstander en pleegvader Friedrich von Telramund met het zwaard moet beslechten. Lohengrin zal voor Elsa strijden wanneer deze beloofd hem nooit naar zijn naam en afkomst te vragen. In het tweegevecht spaart Lohengrin echter Telramund, die nadat Elsa en Lohengrin getrouwd zijn daartoe opgestoot door zijn echtgenote Ortrud opnieuw de strijd met Lohengrin aangaat en gedood wordt. Ook Elsa gaat door het gestook twijfelen en stelt de vraag: hij is de zoon van Parsifal, en vertrekt.

H12. *Tristan und Isolde* en *Die Meistersinger von Nürnberg*

A. Inleiding

De volgende drie opera's belichten drie facetten van Wagners meesterschap. In *Tristan und Isolde* gaat het naast de sensuele en onmogelijke liefde vooral om de bijzondere harmonische en melodische techniek waarmee deze wordt verklankt. In *Die Meistersinger von Nürnberg* zijn het de knappe formele structuren in een deels ook komische Grand Opéra die opvallen, naast de veel gelaagdheid van personages en ensembles. *Parsifal* vertegenwoordigt de mystieke kant van Wagner (deels in aansluiting op *Tannhäuser* en *Lohengrin*). Hier heeft Wagner zijn techniek tot het uiterste uitgebot en verbijzonderd.

B. *Tristan und Isolde*

Op een schip brengt Tristan de jonge Ierse prinses Isolde naar de oude koning Marke van Cornwall om deze te huwen. Zij wil niet, maar moet vanwege het herstellen van de goede relaties tussen Ierland en Cornwall. Voor het eigenlijke verhaal begint had Tristan de eerste echtgenoot van Isolde gedood. Daarbij werd Tristan echter gewond en hij liet zich in het geheim door Isolde verplegen. Zij was verliefd geworden op Tristan. Tristan moest echter terug naar zijn land tot hij haar nu in opdracht van koning Marke komt halen.

Op het schip is Isolde niet van Tristans avances gediend noch van zijn missie. Maar haar dienstmaagd en vertrouweling Brangäne heeft het gif waarmee ze zichzelf en Tristan wil doden vervangen door een liefdesdrank. De gevolgen zijn duidelijk. Tristan en Isolde verslingeren zich aan elkaar en daarmee bedriegt Tristan zijn oom, koning Marke. Hij wordt verraden door zijn vriend, ridder Melot, die zelf verliefd is op Isolde. Melot en Tristan trekken hun zwaard en Tristan laat zich in het zwaard van Melot vallen. In de laatste akte is Tristan stervende, Isolde besluit hem te volgen.

Leven en dood spelen in *Tristan und Isolde* een centrale rol: Leben und Tod / sind untertan iht, / die sie webt aus Lust und Leid, / in Liebe wandelnd den Neid. Isolde sterft van liefde, in extase eerder dan verscheurd door de dood van haar liefde. De Grundthemen of Gefühlsmomente zijn hier vooral verbonden aan abstracties of handelingen: een blik, de liefde, het doodsgedoeveel, verlatenheid. De muziek volgt de handeling op de voet, voortdurend stuwend, door het noodlot gedreven. Het materiaal daarvoor zit geheel en al besloten in de kiem van de opera, de eerste maten van het Voorspel met het befaamde Tristan-akkoord.

C. *Die Meistersinger von Nürnberg*

De kern van *Die Meistersinger von Nürnberg* is niet alleen historisch, te plaatsen in de late Renaissance, maar ook actueel. De opera gaat immers over een wedstrijd tussen Meistersinger, met alle regels van dien, maar ook over de tegenstelling tussen het academische componeren (volgens de regels dus) en het componeren uit liefde. In de opera worden deze twee vertegenwoordigd door de personages Sixtus Beckmesser (die bij de wedstrijden de fouten moet tellen, maar ook zelf fouten maakt) en de jonge Walther von Stolzing, die zijn liefde voor Eva Pogner in een lyrisch lied heeft gevat waarin voor regels geen ruimte is.

Zo is *Die Meistersinger von Nürnberg* evenzeer een opera over stijl en techniek als een komisch-nostalgische terugblik op 'die goede oude tijden' van de kleinsteedse burgerij in het zestiende-eeuwse Duitsland. Wagner laat hierin zien hoe knap hij complex contrapunt, historische technieken in taal en muziek, grote dramatische gebaren en ensembles als in een Grand Opéra bijeen kan brengen.

H12. *Parsifal*

Met *Parsifal* componeerde Wagner na de Ringcyclus een 'Bühnenweihfestspiel' waarin Christelijke thema's als het verhaal van de Graal, en Boeddhistische, namelijk het loslaten van de wereld en de lusten, samengesmolten zijn. Wagner baseerde zich daarbij in eerste instantie op *Parzifal* (c.1220) van Wolfram von Eschenbach, die op zijn beurt weer gebruik maakte van *Perceval, le Conte du Graal* (c. 1180) van Chrétien de Troyes.

Het verhaal is veelgelaagd. Amfortas, de graalheer, is gewond door de Heilige Speer en kan slechts genezen worden door een 'reine dwaas'. Wanneer een jonge ridder een zwaan uit de lucht schiet, zonder te weten waarom behalve dat hij het kan, en hij bovendien geen weet heeft wie hij is, kan Kundry hem helpen: zijn naam is Parsifal.

Hij blijkt de 'reine dwaas' te zijn ("Durch Mitleid wissen, der reine Tor"), die de heilige speer (naar men zegt waarmee Christus in zijn zijde gestoken is) die de tovenaar Klingsor naar hem werpt, vangt en daarmee Amfortas kan genezen ("die Wunde schliesst der Speer nur, der sie schlug"). Amfortas was de speer aan Klingsor verloren toen hij in de tovertuin van Klingsor was verleid.

Parsifal weet in diezelfde tuin echter de verleiding te weerstaan en zo Klingsor te benaderen. Kundry, die een wilde vrouw is (zij heeft Christus, met zijn Kruis op weg naar Golgotha, uitgelachen), verblijft in de tweede acte in het rijk van Klingsor als een van de verleidelijke vrouwen, maar na het instorten van Klingsors domein betoont zij rouw en tenslotte wordt zij door Parsifal gedoopt.

Evenals eerder in *Tannhäuser* wordt de muziek bepaald door enkele Grundthemen die uiting geven aan het laatste avondmaal, de Graal en de liefde voor de Graal, de speer en de wond. Daarnaast hebben Parsifal, Amfortas en Klingsor hun thema's. Met de vele afgeleiden van elk van deze gegevens heeft Wagner een klankdécor geschapen dat menigmaal belangrijker is dan de handeling op het podium, zeker omdat deze soms uit louter rituelen bestaat en niet uit dramatische actie.

H13. *Der Ring des Nibelungen*

- A. Inleiding
- B. De vier Voorspelen
- C. De rol van de muzikale thema's
- D. Afronding van de Ring-cyclus

De omvangrijke cyclus *Der Ring des Nibelungen* bestaat uit een vooravond (*Das Rheingold*) en drie hoofd-avonden (*Die Walküre*, *Siegfried* en *Götterdämmerung*). Het verhaal dat in zestien uur muziek wordt uitgelegd is opnieuw complex en veelgelaagd en veel ervan valt buiten beeld, terwijl er wel naar verwezen wordt.

In het kort:

Op de bodem van de Rijn bevindt zich het goud van de wereld, bewaakt door de dochters van de Rijn. De Rijn is ontsproten aan de bron der kennis aan de voet van de wereld-es. Wotan heeft uit de bron gedronken en een oog verloren. Ook heeft hij een tak van de wereld-es gebroken om daar een speer van te maken en daarmee het evenwicht der dingen aan het wankelen gebracht, en de ondergang van zijn eigen rijk ingeluid. Bovendien heeft Wotan in zijn eerzucht door de reuzen Fasolt en Fafner voor de goden een grootse burcht, het Walhalla, laten bouwen. Hij kan de bouwers echter niet betalen en moet Freia ben hen als onderpand achterlaten.

Wotan heeft dus het goud in de Rijn nodig en de Nibelung Alberich gaat ervoor zorgen. Deze steelt het goud voor eigen gewin van de Rijndochters in ruil voor liefde, en laat er door zijn broer Mime een ring en de Tarnhelm van smeden. Door een list van de god Loge wordt het goud aan Alberich ontfutseld. Alberich spreekt echter een vloek uit over de ring. Een ieder die de ring in zijn bezit heeft zal deze met de dood moeten bekopen. Zodra de reuzen betaald zijn met het goud, Freia bevrijd is en de Goden het Walhalla mogen betreden, doodt Fafner zijn broer Fasolt. Later doodt Siegfried op zijn beurt Fafner en vervolgens Mime, Hagen doodt Siegfried en lang daarvoor, in *Die Walküre*, was Wotan verantwoordelijk voor de dood van zijn aardse zoon Siegmund en de tijdelijke dood, een eeuwige slaap, van zijn lievelingsdochter Brünnhilde, een van de Walküren.

Om de vloek op te heffen moet het goud, inclusief de ring, weer terug naar de Rijndochters. Hiervoor heeft Wotan een ware held nodig, die geen angst kent en het magische zwaard Nothung uit de wereld-es kan trekken. Alleen zo'n held kan de draak Fafner doden. Siegmund is de aangewezen persoon, maar deze valt onwetend in de armen van zijn getrouwde zuster Sieglinde, met als resultaat het kind Siegfried. De echtgenote van Wotan, Fricka, de godin van huwelijkse trouw en deugd, laat Wotan en Siegmund voor deze ontrouw en incest boeten. De Walküre Brünnhilde wil Siegmund redden, maar Wotan laat het zwaard Nothung op zijn speer in stukken breken. Er moet dus een nieuwe held gevonden worden: Siegfried.

Siegfried kan het zwaard Nothung herstellen en doodt daarmee inderdaad Fafner, wordt door diens bloed bovendien bijkans onoverwinnelijk, en kan de dieren horen. Een vogeltje waarschuwt hem voor de listen van zijn pleegvader, Mime... Dus doodt hij Mime en gaat op zoek naar de schone maagd waarvan het vogeltje hem vertelde: Brünnhilde. Siegfried en Brünnhilde worden een liefdespaar. Deze laatste krijgt als geschenk de ring.

Maar er zijn meer kapers op de kust voor het goud. Zo woont de zoon van Alberich, Hagen, bij de Gibichungen, broer en zus Gunther en Gutrune. Op een dag is ook Siegfried daar tijdens een tocht langs de Rijn terecht gekomen. Hagen en Alberich manipuleren Gunther en Gutrune in een complot om de ring te verwerven. Daarvoor wordt Siegfrieds geheugen met een drankje gewist, waardoor hij zijn relatie met Brünnhilde vergeet. Vermomd als Gunther schaakt hij haar en neemt haar de ring af. Daarop verraad Brünnhilde aan Hagen de zwakke plek van Siegfried, waar hij gedood kan worden.

Nadat Siegfried gedood is wordt er voor hem een brandstapel opgericht. Wanneer het vuur flink opgelaaid is, springt Brünnhilde er op haar paard Grane in. De Rijndochters kunnen door het hoge water van de Rijn

de ring bemachtigen. Hagen probeert de ring nog te pakken te krijgen en verdrinkt in het water. Intussen vat ook het Walhalla vlam door het vuur van de brandstapel. Daarmee eindigt de wereld van de goden.

De gehele cyclus is door Wagner voorzien van een veelheid aan signaalthema's, de bekende Leitmotive. Daardoor krijgt de muziek over de vier avonden een grote muzikale eenheid, terwijl de thema's mee ontwikkelen met de gebeurtenissen en zo het verhaal begeleiden, becommentariëren en van klinkende regieaanwijzingen voorzien. Wat in het midden blijft is in hoeverre de *Ring des Nibelungen* verstaan moet worden als een zuivere Noordse of Germaanse sage of een sociaal-politiek drama.

Gezien de tijd waarin aan deze cyclus is begonnen, kort na de opstanden van 1848, is het denkbaar dat het centrale thema de afbraak van de oude aristocratie (de Goden) is, en de opkomst de toenmalige onderklasse, de arbeiders (de Nibelungen)... Een socialistisch drama gegoten in een mythisch drama. Of gaat het in feite over een veel hogere thematiek, over moraal, over erfzonde, over jaloezie, geldzucht, verval, haat, heldendom, kortom over wie de macht heeft, verliest of krijgt? Wotan is vleugellam, doolt rond en kan nog slechts op afstand aanschouwen hoe onder zijn ogen mensen en halfgoden zich een weg banen om zowel hun eigen fouten als die van de goden weg te poetsen... Macht of liefde, daar draait het allemaal om.

Wagner heeft geworsteld met het uiteindelijke slot, de laatste scène van de *Götterdämmerung*. Moest de cyclus optimistisch eindigen, zoals begin 1848 vastgelegd: de ring terug naar de Rijn, Alberich en de Nibelungen uit hun ketenen bevrijd, Siegfried naar het Walhalla en de Goden leven nog lang en gelukkig? Of moest, zoals vier jaar later vastgelegd, het Walhalla juist verwoest worden, en gaan de Goden ten onder? Goden zijn immers een product van de menselijke geest, zoals de filosoof Feuerbach meende. In deze versie wordt het godenrijk vernietigd en een mensenrijk ingesteld gebaseerd op liefde.

Nog eens vier jaar later ontstond een volgende visie: Brünnhilde zoekt een staat van Nirvana, van totale ontkenning en onthouding van het levensritme op aarde. Hier heeft duidelijk Schopenhauer zijn sporen nagelaten, zoals later ook in Parsifal (en voor wie het erin wil lezen overigens ook in Isoldes Liebestod). Het werd tenslotte de versie van 1852, maar wel zonder 'Feuerbach': het Walhalla wordt verwoest, maar Brünnhilde kiest de vuurdood als verlossing van de wereld.

Een selectie van citaten over Wagner

+ Charles Baudelaire: *"Ik herinner me dat ik vanaf de allereerste maten [van de Tannhäuser] in een van die gelukkige indrukken gedompeld werd die bijna alle mensen met verbeeldingskracht kennen, door een droom, in hun slaap."* En: *"Geen musicus excelleert zozeer als Wagner in het schilderen van ruimte en diepte, materieel en spiritueel."* [Oeuvres complètes 2: Richard Wagner et Tannhäuser à Paris, 1861]

+ Gioacchino Rossini: *"Wagner is een componist die mooie momenten heeft geschreven en verschrikkelijke kwartieren"*

+Tijdschrift Signale: *"Richard Wagner is op het moment nu eenmaal de enige levende Duitse componist wiens theaterwerken ondanks alle esthetische protesten en persoonlijke aanvallen, ondanks alle pamfletten en tijdschrift artikelen, nog steeds terrein winnen en daar ook stand houden – aangezien de schepper ervan een genie is, wiens aanspraak daarop men niet kan verloochenen, wiens eminent artistieke potentie en resultaten men moet erkennen, om het even of het nu met tegenzin is of met sympathie."* (1869)

+ Friedrich Nietzsche: *"Is Wagner werkelijk een mens? Is hij niet eerder een ziekte? Alles wat hij aanraakt wordt ziek. Hij heeft de muziek ziek gemaakt."* (Der Fall Wagner, 1888)

+ Friedrich Nietzsche: *"Dit verlangen naar Wagner als naar opium."* (Ecce Homo: Menschliches, Allzumenschliches; 1888)

+ Eduard Hanslick: *"Sedertdien [sinds de eerste druk van 1854 van Vom musikalisch-Schönen] bezitten we*

nu ook Wagners *Tristan, de Ring van de Nibelung* en zijn leer van de 'eindeloze melodie', dat wil zeggen de tot principe verheven vormloosheid, de gezongen en gestreken opiumverdooving, voor welke cultus zelfs in Bayreuth een eigen tempel is geopend." (Vom musikalisch-Schönen voorwoord bij de achtste druk, 1891)

+ Marcellus Emants: "Wanneer we het muzikale van het werk [De Ring] bovenaan stellen, dan kunnen we daarin wederom het instrumentale gedeelte als het glanspunt van Wagners compositie vermelden. De rijkdom van kleur, die zijn meesterlijke behandeling van het orkest over de verschillende handelingen weet te leggen, de innigheid waarmee hij te schilderen weet, en de kracht waarmee hij treffen en ontzetten kan, maken et meer dan al zijn geschreven werken aan de toehoorder duidelijk, waarom zijn natuur hem juist tot het muzikaal drama voeren moest. [...] Het theater alleen is blijven staan en doet nu reeds bij velen de vraag oprijzen: Zal Wagners plan ook in zoverre verwezenlijkt worden, dat hier op bepaalde tijden voor de nieuwe Grieken nieuwe Olympische spelen zullen plaats grijpen? [...] Wagners *Bühnenfestspiel* is een alleenstaand feit in de nieuwere geschiedenis tot heden toe geweest; de vader mag het aan zijn zoon beschrijven en de zoon aan de kleinzoon, maar waarschijnlijk is 't niet dat die zoon en die kleinzoon ooit zelf iets dergelijks zullen aanschouwen." (Verslag van de eerste complete uitvoering van de Ring des Nibelungen, 1876)

+Alphons Diepenbrock: "In de eenheid van teerheid en intensiteit heeft de toonkunst voor het eerst in Wagners werk alles omvat, wat behoort tot de drie rijken van het ontastbare: de zinneandoening, de zieleandoening en de geestsaandoening. Daardoor is zijn werk in engere muzikale zin, de synthese en de vervulling van alle toonkunst van vroeger. Dit is het geheim van zijn macht over Europa." (Schemeringen, 1893)

+ Alphons Diepenbrock: "[...] Wagner begrijpen komt pas na het spontaan voelen, dat van het andere alleen maar gradueel en niet essentieel verschilt. Er zijn verschillende manieren om de zon te aanbidden. Over 't algemeen dunken mij de gewone 'Wagnerianen' op het standpunt van de koeienadoratie zich te bevinden." (In een brief van 28 februari 1893 aan Frederik van Eeden)

+Menno ter Braak: "Wagner is de typische artist der negentiende eeuw, met alle beweeglijkheid, zowel psychisch als fysisch, die daarbij behoort: iemand, die op alle plaatsen te vinden is, waar talenten schitteren, die zich in liefdesaffaires van diverse schakeringen begeeft en zich daardoor telkens weer gestreeld voelt, die in een luxueuze omgeving moet leven om te kunnen produceren, maar als de ouderdom nadert vegetarische neigingen en berouw gaat vertonen (*Parsifal*); iemand, die kan improviseren met ideeën en sentimenten, die zich daarenboven al scheppende aan de behoeften van milieu en smaak kan aanpassen en, ondanks zijn tijdelijke eenzaamheid, als het ware voorbestemd is om eens te schitteren als overwinnaar en te baden in populariteit: een virtuoos, een spelersnatuur. Zijn leven is één relaas van geldgebrek en experiment; een koninklijke psychopaat Lodewijk II van Beieren, die men zou kunnen beschouwen als een soort steriele bij-Wagner, is het tenslotte, die hem 'officieel' maakt, hem tot 'landsbelang' verheft. Zonder geld en intriges is een figuur als die van Wagner zelfs niet denkbaar; geheel daargelaten, in hoeverre Wagner aan die intriges persoonlijk debet is geweest, zijn soort genie kan niet leven zonder de dubieuze broeikasatmosfeer van de artistieke bovenlaag der maatschappij. Het ideaal van het 'Gesamtkunstwerk', zoals dat door Wagner ontwikkeld is, is in de grond het ideaal van een virtuoos, die 'aan één ding niet genoeg heeft', en niet ten onrechte ziet men dan ook in Wagner vóór alles het toneelspelersgenie." (In Gedenkboek der Wagnervereeniging, 1934)

+ Martin van Amerongen: "Nee, onomstreden is hij nooit geweest, deze beul van de moderne kunst, deze culturele vandaal, deze dolzinnig geworden gek, deze Don Quichotte, deze fou d'orgueil, deze Gesel gods, deze grote jodenvreter, deze arrogante jodenbengel, deze koninklijk-Beierse speeksellikker, deze Marat van de muziek, Z. M. Richard I von Wahnsing Willa Wallhall Weiha Lawei Wagner." En: "Alle rassenwetten van Neurenberg ten spijt, er bestaat geen fascistische of antifascistische, joodse of anti-joodse manier van cellospelen, hardlopen, bergbeklimmen, het bedrijven van wetenschap, het spelen van Ibsen en het zingen van Wagner." (De buikspreker van God, 1983)

+ Pierre Boulez: "Natuurlijk bestaat er een zeker verband, maar het is niet nodig het antisemitisme van Wagner te analyseren om over de Meistersinger te spreken; dat leidt nergens toe. Maar Wagner doet nog steeds veel inkt vloeien. Men aanvaardt Mozart, men aanvaardt Beethoven, maar in het geval van Wagner is een die breuk, dat schisma met de persoon waarover steeds weer zo veel gedebatteerd wordt. Bij hem is de kloof tussen de persoon

en de muziek erg diep. [...] Het theater van Wagner is het theater van een illusionist. Wanneer men de musici niet ziet kan men al zijn aandacht aan het podium wijden. [...]" (Interview uit 2005)

Een selectie van citaten van Wagner:

"De zee verdeelt en verbindt de continenten. Zo verdeelt en verbindt de toonkunst de twee uiterste tegenstellingen van de menselijke kunst: de dans- en de dichtkunst. Muziek is het hart van de mens. Het bloed, dat van hieruit in omloop komt, geeft het naar buiten gerichte vlees zijn warme en levendige uitstraling. De naar binnen gerichte zenuwen van de hersenen voedt het met stuwende energie. Zonder de activiteit van het hart zou de activiteit van de hersenen slechts een mechanisch kunststukje zijn. De activiteit van de uitwendige ledematen zou dan ook niet meer dan een mechanisch, gevoelloos gesticuleren zijn. Door het hart voelt het verstand zich verwant met het hele lichaam en verheft de lichamelijke mens zich tot denkactiviteit."

"Het instrument van het hart is de toon en zijn artistieke, bewuste taal is de toonkunst. De muziek is de volle, vloeiende liefde, waardoor de zinnelijke genotservaring veredelt en de abstracte gedachte vermenschlijkt wordt. Door de toonkunst begrijpen de dans- en dichtkunst elkaar." (Das Kunstwerk der Zukunft, 1849, vertaling Philip Westbroek)

"Het Germaanse volk is het oudst bestaande rechtmatige ras ter wereld dat koningen heeft voortgebracht. Het komt voort uit een zoon van God, die door zijn naasten Siegfried wordt genoemd, maar Christus door de andere wereldvolkeren. De erfgenamen die zijn (Siegfrieds) grote daad het meest na staan en die de macht daarvan hebben verworven, zijn de Nibelungen, aan wie de aarde in naam behoort, en dat voor het geluk van alle landen. De Germanen zijn het oudste land, hun blauw-bloedige koning is een 'Nibelung' en aan hun hoofd maakt hij aanspraak op het leiderschap over de wereld." (vroege schets van het Nibelungenverhaal)

"Het oorspronkelijke orgaan waarmee de mens zijn innerlijk uit is echter de toontaal, als onwillekeurige uitdrukking van het van buitenaf geprikkelde gevoel." (Oper und Drama, 1851; r.1868)

"[...] de mens heeft (evenals elk dier) een wil om te leven, waarvoor hij zijn organen naar behoefte ontwikkelt, en als deel van deze organen vormt hij ook een intellect, dat wil zeggen het orgaan waarmee hij de dingen buiten zichzelf kan bevatten, met als doel deze dingen naar vermogen voor de bevrediging van zijn levensbehoeften aan te wenden. De normale mens is dus diegene in wie dit naar buiten gerichte orgaan, waarvan de functie is de buitenwereld te erkennen, zoals de maag dient om het eten te verteren, en die zelfs met voldoende kracht uitgerust is om buiten zichzelf de bevrediging naar wat voor zijn leven noodzakelijk is te vervullen. Deze noodzakelijkheden bestaan voor de normale mens uit niets anders dan wat ook voor het laagste dier nodig is, namelijk de drang zich te voeden en zich voort te platen, aangezien de wil tot leven, deze eigenlijke metafysische basis van het gehele bestaan, wil in de regel zelfs niets anders dan leven, dat wil zeggen zich voeden, eeuwig reproduceren [...]" (Wagner aan Liszt, d.d. 7 juni 1855)

"Dat absolute Allegro van Mozart als naïeve genre vraagt in het bijzonder de aandacht vanwege, wat de dynamiek betreft, de eenvoudige afwisseling van forte en piano, evenals, wat de formele structuur ervan aangaat, het lukraak naast elkaar plaatsen van zekere aan de voordracht van piano en forte verbonden, volkomen statische ritmisch-melodische vormen, waarbij de meester [...] een bijna meer dan verrassende onbevangenheid betoont. Hiermee kan alles verklaard worden, ook de grootst denkbare achteloosheid bij het gebruik van over het algemeen banale zinsvormen, waardoor het karakter van juist dit Allegro ons bepaald niet door zangerigheid boeien kan, maar veeleer slechts door een rusteloze beweging ons in zekere zin bedwelmt." (Über das Dirigieren 1869)

"Aan mijn vrienden en gewaardeerde beschermers. Door jullie ben ik vandaag in een situatie beland waarin zeker geen enkele kunstenaar voor mij zich heeft bevonden. Jullie geloven in mijn belofte een speciaal theater voor de Duitsers te vestigen, en jullie geven mij de middelen dat theater zo helder mogelijk voor jullie op te trekken. Voor nu wordt het doel gediend met een tijdelijk theater waarvoor we vandaag de grondvesten leggen. Wanneer we elkaar weer op deze plek ontmoeten, zullen jullie begroet worden door een gebouw waarvan de karakteristieke

kwaliteiten jullie direct in staat stellen erin de geschiedenis van de achterliggende ideeën te lezen. Jullie zullen een buitenkant zien die gebouwd is met de eenvoudigste middelen, en die jullie in het beste geval de houten constructies in herinnering zal brengen die alom in kleine en grote Duitse steden in elkaar zijn gezet voor zangfeesten en gelijksoortige gemeenschapsfeesten, en weer worden afgebroken zodra het festival voorbij is. Maar zodra je het gebouw betreedt, zal het jullie gaandeweg duidelijk worden welke karakteristieken bedoeld zijn om te blijven. [...] jullie vinden in de verhoudingen en inrichting van het auditorium en de stoelen de uitdrukking van een idee die, wanneer je deze eenmaal begrepen hebt, onmiddellijk in een nieuwe en andere verhouding zullen brengen tot de voorstelling die jullie op het podium gaan zien, een verhouding die bepaald verschillend is van wat je eerder kende in andere theaters. [...]" Speech van Wagner op 5 mei 1872 bij het leggen van de eerste steen voor het Festspielhaus in Bayreuth.

Gebruikte muziekfragmenten

(alle werken zijn van Wagner, tenzij anders vermeld)

CD1

MUZIEK 1 - Lohengrin
Voorspel tot de derde akte
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
EMI

MUZIEK 2 Wagner Reloaded
Live in Leipzig: Ludwig - Wonderland
Apocalyptica, BMG

MUZIEK 3 - Lohengrin
Bruiloftsmars uit de derde akte
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
EMI

MUZIEK 4 - Voorspel tot Tristan und Isolde
BBC Symphony Orchestra, Donald Runnicles,
Warner Classics

MUZIEK 5 - Siegfrieds dood uit Götterdämmerung
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
DGG

MUZIEK 6 - Parsifal
Tweede acte: "Komm holder Knabe"
Diverse solisten, Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
DGG

MUZIEK 7 - Siegfried
Voorspel tot de derde akte
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
DGG

CD2

MUZIEK 8 - Finale van de Symfonie in C
American Symphony Orchestra, Leon Botstein
ASO

MUZIEK 9 - Fünf Gedichte von Mathilde Wesendonck
Schmerzen
Margaret Price, Graham Johnson, Forlane

MUZIEK 10 - Siegfried Idyll
Originele versie
Musici van de Wiener Philharmoniker, Walter Weller
Decca

MUZIEK 11 - Parsifal
Prelude tot de derde akte
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
DGG

CD3

MUZIEK 12 - Marschner: Hans Heiling
Act 2, Wo nur Annchen bleibt
Hetty Plümacher, WDR Symphonie Orchester, Joseph Keilberth
Myto Records

MUZIEK 13 - Weber: Der Freischütz
Tweede akte, Wolfsluchtscène
Endrik Wottrich, Ekkehard Schall, Rundfunkchor Berlin
Berliner Philharmoniker, Nikolaus Harnoncourt
Teldec

MUZIEK 14 - Meyerbeer
Robert le Diable, derde akte "Noirs demons, fantomes"
Giorgio Surian, Orchestra Internazionale d'Italia, Renato Palumbo
Dynamic

MUZIEK 15 - Voorspel tot Tristan und Isolde
BBC Symphony Orchestra, Donald Runnicles
Warner Classics

CD4

MUZIEK 16 - Ouverture Das Liesbesverbot
BBC Northern Symphony Orchestra, Edward Downes
DGG

MUZIEK 17 - Rienzi
Tweede akte: O Lasst der Gnade Himmelslicht
Diverse solisten, Leipziger Rundfunkchor, Staatskapelle Dresden, Heinrich Hollreiser
EMI

MUZIEK 18 - Der fliegende Holländer
Eerste akte: Wo oft in Meeres
José van Dam, Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
EMI

MUZIEK 19 - Der fliegende Holländer
Derde akte, finale: Verloren, Ach verloren!
Dunja Vejzovic, Kurt Moll, Peter Hofmann, José van Dam,
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
EMI

MUZIEK 20 en 22 - Tannhäuser
Venusbergmuziek (Bacchanale uit de Parijse versie)

Placido Domingo, Philharmonia Orchestra, Giuseppe Sinopoli
DGG

MUZIEK 21 - Meyerbeer, Robert le Diable
Derde akte, zevende scène: Bacchanale
Orchestra Internazionale d'Italia, Renato Palumbo
Dynamic

MUZIEK 23 - Lohengrin
Overture
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
EMI

MUZIEK 24 - Lohengrin
Tweede akte: Erhebe dich, Genossin
Dunja Vejzovic, Siegmund Nimsgern, Berliner Philharmoniker,
Herbert von Karajan
EMI

CD5

MUZIEK 25 - Tristan und Isolde
Tweede akte
Christine Brewer, John Treleaven, BBC Symphony Orchestra,
Donald Runnicles
Warner Classics

MUZIEK 26 - Tristan und Isolde
Isoldes Liebestod
Christine Brewer, BBC Symphony Orchestra, Donald Runnicles
Warner Classics

MUZIEK 27/28 - Die Meistersinger von Nürnberg
Ständchen van Beckmesser
Bernd Weikl, Siegfried Lorenz, Chor des Bayerischen Staats-
oper, Bayerisches Staatsorchester Wolfgang Sawallisch
EMI

MUZIEK 29/30 - Die Meistersinger von Nürnberg
Lied van Walther
Ben Heppner, Bayerisches Staatsorchester Wolfgang Sawal-
lisch
EMI

MUZIEK 31 - Parsifal Voorspel
Berliner Philharmoniker, Herbert von Karajan
DGG

MUZIEK 32 - Parsifal
Karfreitagszauber
Kurt Moll, Peter Hofmann, Berliner Philharmoniker, Herbert
von Karajan
DGG

CD6

MUZIEK 33 - Das Rheingold, Voorspel

MUZIEK 34 - Die Walküre, Voorspel

MUZIEK 35 - Siegfried, Voorspel

MUZIEK 36 - Götterdämmerung, Voorspel

MUZIEK 37 - Götterdämmerung, Proloog: Nornen

MUZIEK 38 - Götterdämmerung

Slot derde akte

Der Ring des Nibelungen, Berliner Philharmoniker, Herbert
von Karajan

DGG

Literatuurlijst

De hoeveelheid studies die er sedert de laatste kwart van de negentiende eeuw over Wagner zijn verschenen is schier onmetelijk. Een min of meer complete lijst zou op zich zelf een dik boekwerk omvatten. Vandaar hier vooral een selectie van inleidingen op leven, werk en denken van Wagner.

Richard Wagner, *Geschriften over kunst, politiek en religie*, vertaald, ingeleid en geannoteerd door Philip Westbroek, Uitgeverij IJzer, Utrecht

Richard Wagner, *Het kunstwerk van de toekomst*, vertaald, ingeleid en geannoteerd door Philip Westbroek, Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2013

Richard Wagner, *Brieven 1830-1855*, vertaald door C.R. Vink en Renée Vink, Plantage G&S, Leiden 1992

Richard Wagner, *Brieven 1856-1883*, vertaald door C.R. Vink en Renée Vink, Uitgeverij Atlas, Leiden 1994

Friedrich Nietzsche, *Nietzsche contra Wagner*, gekozen, vertaald en van een nawoord voorzien door Hans Driessen, Uitgeverij De Arbeiderspers, Privé-Domein 194, 1994

Heinrich Porges (vertaling: Robert L. Jacobs), *Wagner. Rehearsing the 'Ring'. An Eye-Witness Account of the First Bayreuth Festival*, Cambridge University Press, 1983/2009

Robert Donnington, *Wagner's 'Ring' and its symbols. The Music and the Myth*. Faber and Faber, London 1963 (vele herdrukken)

Martin Gregor-Dellin, Michael von Soden, *Hermes Handlexikon: Richard Wagner* ECON Taschenbuch Verlag, 1983

Eckehard Kiem, Ludwig Holtmeier (ed.), *Richard Wagner und seine Zeit*, Laaber Verlag, 2003

Thomas S. Grey (ed.), *The Cambridge Companion to Wagner*, Cambridge University Press, 2008

Barry Millington, *The Sorcerer of Bayreuth. Richard Wagner, His Work and His World*, Oxford University Press, 2012

Websites

users.belgacom.net/wagnerlibrary

Zeer uitgebreide Engelstalige website met vele teksten van en over Wagner

www.wagnerheim.com

Engelstalige website over de Ring des Nibelungen door Paul Heise

www.wagnersite.nl

De Nederlandse Wagner website, met inleidingen op de belangrijkste opera's

www.richard-wagner-werkstatt.com

Zeer uitgebreide Duitstalige website met Leitmotive, libretti, video-clips, enz.

www.monsalvat.no

Diepgaande website alleen over de Parsifal

www.wagneroperas.com

Uitgebreide Engelstalige website over alle opera's

www.wagneropera.net

Uitgebreide Engelstalige website over alle opera's

www.wagnergenootschap.nl

Nederlandstalige website van het Wagnergenootschap

Lijst met belangrijkste composities

Opera's

- Die Feen (1833-34)
- Das Liebesverbot oder Die Novize von Palermo (1834-1836)
- Rienzi, der Letzte der Tribunen (1837-40)
- Der Fliegende Holländer (1840-41)
- Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg (1842-45) Parijse versie (1859-61)
- Lohengrin (1845-48)
- Der Ring des Nibelungen
- Das Rheingold (1851-54)
- Die Walküre (1851-56)
- Siegfried (1851-71)
- Götterdämmerung (1848-74)
- Tristan und Isolde (1856-59)
- Die Meistersinger von Nürnberg (1845-67)
- Parsifal (1865-82)

Orkestwerken

- Ouverture in d (1831)
- Ouverture in C (1832)
- Symfonie in C (1832)
- Eine Faust-Ouvertüre in d (1839-40/1855)
- Siegfried-Idyll in E (1870)

Werken voor piano

- sonate in Bes, opus 1 (1831)
- Grosse Sonate in A, opus 4 (1832)
- sonate in As (1853)

Werken voor koor

- Das Liebesmahl der Apostel (1843)
- An Webers Grabe, mannenkoor (1844)

Werken voor solo zangstem of koor en piano

- Sieben Kompositionen zu Goethes Faust (1831)
- Extase (Victor Hugo) (1839)
- Attente (Victor Hugo) (1839)
- La tombe dit à la rose (Victor Hugo) (1839)
- Mignon (Pierre de Ronsard) (1839)
- Les deux grenadiers (Heinrich Heine) (1839/40)

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit op cd en als download. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op www.home-academy.nl

UITGAVE Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 - 37 00 01
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Studium Generale Universiteit Leiden**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Leiden, december 2013)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING Floor Plikaar

© Copyright 2014 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 132 5
NUR 77, 78

Allerechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.

- Fünf Gedichte für eine Frauenstimme mit Pianoforte-Begleitung
("Wesendonck-Lieder") (Mathilde Wesendonck) (1857-58)

Geschriften (selectie)

- Die deutsche Oper (1834)
- Über deutsches Musikwesen (1840)
- Autobiographische Skizze (1842)
- Zu Beethoven's Neunter Symphonie (1846)
- Deutschland und seine Fürsten (1848)
- Die Wibelungen: Weltgeschichte aus der Sage (1848-49)
- Der Nibelungen-Mythos als Entwurf zu einem Drama (1848)
- Die Kunst und die Revolution (1849)
- Der Mensch und die bestehende Gesellschaft (1849)
- Das Kunstwerk der Zukunft (1849)
- Oper und Drama (1851/tweede versie: 1868)
- Das Judentum in der Musik (1850/tweede versie: 1869)
- Über Staat und Religion (1864)
- Bericht an Seine Majestät den König Ludwig II. von Bayern über eine in München zu errichtende deutsche Musikschule (1865)
- Über das Dirigieren (1869)
- Beethoven (1870)
- Über die Bestimmung der Oper (1871)
- Über Schauspieler und Sänger (1872)
- Mein Leben (1865/ tweede versie: 1875)
- Was ist deutsch? (1865-78)
- Deutsche Kunst und deutsche Politik (1867-68)
- Publikum und Popularität (1878)
- Das Publikum in Zeit und Raum (1878)
- Über die Anwendung der Musik auf das Drama (1879)
- Religion und Kunst (1880)

